

ЦІННІСТЬ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ ЖУРНАЛІСТІВ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ СВОБОДИ СЛОВА ТА ПРАВА НА ІНФОРМАЦІЮ

Вищою цінністю демократичного суспільства є особистість, її права та свободи. Усвідомлення пріоритетності прав і свобод окремої особистості та їх реальне їх забезпечення можливе за умови розвинутої правової культури. Поява або відновлення цензури в Україні на початку ХХІ століття є об'єктивним фактором, пов'язаним з діяльністю влади, слабкістю громадянського суспільства, відсутністю верховенства права, економічною нестабільністю, а також наявністю тіньової сфери політики та економіки. Це призводить до порушення свободи слова, права на поширення та отримання інформації, права вираження своїх поглядів. Такий стан справ зумовлює суспільну потребу в точній та об'єктивній інформації. Визначальною у цьому сенсі є роль засобів масової інформації (далі — ЗМІ), зокрема, наукове дослідження проблем правової культури журналістів як складової забезпечення свободи слова та права на інформацію є актуальним, має як наукове, так і прикладне значення.

Формування правової культури є одним із важливих завдань, яке постало перед українським суспільством в умовах його трансформаційного розвитку. Питання правової культури вивчали як вітчизняні, так і зарубіжні науковці. Теоретичні та практичні аспекти правової культури досліджували О. Аграновська, С. Алексєєв, Ю. Битяк, В. Головченко, В. Камінська, М. Кейзеров, О. Лукашева, В. Нерсисянц, Н. Оніщенко, В. Сальников, А. Семітко, Р. Сербин та ін.

Проте, незважаючи на велику кількість публікацій, не всі аспекти правової культури набули належного висвітлення. Публікації у вітчизняній науковій літературі свідчать про те, що окремо вивчалися проблеми правової культури різних професійних груп: підприємців — О. Менюком, учасників виборчого процесу — Р. Каламаж та В. Співаком, бібліотечних працівників — І. Коваленко, працівників місцевих органів виконавчої влади — Г. Хаварівською, офіцерського складу збройних сил України — С. Скуріхіним, студентської молоді — О. Дьоміною, О. Лукаш, Н. Коваленко. Питанням взаємодії правової культури журналістів із правовою культурою суспільства присвячена дисертація на здобуття доктора політичних наук, російського науковця О. Третьякової, а також публікації вітчизняного вченого в галузі соціальних комунікацій І. Коваленко, яка вивчала проблему формування правової культури тележурналістів.

Проте ще недостатньо у вітчизняній юридичній науковій думці та юридичній практиці розроблена проблема правової культури працівників мас-медіа. Метою статті є дослідження місця і ролі правової культури журналістів у забезпеченні свободи слова та права на інформацію.

У юридичній науковій літературі існують численні підходи до визначення правової культури, що відображають її сутність та зміст.

Правова культура — це система позитивних проявів правової дійсності, виступає внутрішньою духовною стороною правової системи і пронизує правосвідомість, право, правовідносини, законність і правопорядок, правотворчу, правозастосовчу та інші види правової діяльності. Під правовою культурою в широкому сенсі слова прийнято розуміти усе позитивне, що створене людством у правовій сфері [1, с. 5].

Правова культура журналістів — це один з різновидів професійно-правової культури. Поняття професійно-правової культури характеризується ступенем правової розвиненості особи, ціннісної, інформаційно-правової освіченості журналіста, що є виявом його професійно-правової свідомості та правомірної поведінки у професійній діяльності. Елементами структури правової культури журналістів є їх правова освіченість, поінформованість, знання змісту правових норм, що забезпечить реалізацію свободи слова та права на інформацію, повага до закону та свідоме виконання правових норм.

ЗМІ за своєю природою є одним з найважливіших демократичних інститутів громадянського суспільства. Забезпечуючи пряму участь громадян у демократичному управлінні суспільством шляхом реалізації права вільно висловлювати свою думку, ЗМІ виконують одну з найважливіших функцій в умовах громадянського суспільства. ЗМІ суттєво збагачують механізм вироблення і прийняття соціально-політичних рішень, що склався в правових і законодавчих інститутах, надаючи їм додаткову гуманістичну спрямованість, представляючи весь спектр думок громадян, вільно виражених в різних ЗМІ [2, с. 15].

При цьому повною мірою виявляються такі властивості ЗМІ, як масовість, періодичність, використання інформаційних ресурсів, що постійно поповнюються, створення первинної інформації, застосування сучасних інформаційних технологій і засобів телекомунікацій. Мас-медіа є унікальним каналом інформування суспільства щодо діяльності влади та його реакції на дії влади. Ці особливості роблять ЗМІ найважливішим соціально-правовим інститутом, одним із складових інформаційно-правового простору України.

Рівень розвитку правової культури, ступінь її реформованості в свідомості та вплив на поведінку людей, безумовно, залежать і від діяльності інформаційних правових інститутів [3, с. 7].

Засоби масової інформації — це один із інститутів інформаційної сфери суспільства. На думку О. Скакун, ЗМІ у громадянському суспільстві — це незалежні засоби виробництва і широкого поширення новин, інформації і розваг, що виконують функцію посередника між владою та суспільством, забезпечують основні права, свободи людини і громадянина на отримання повної, неупередженої інформації, необхідної для прийняття усвідомлених рішень. Інформуючи, критикуючи й контролюючи, вони сприяють налагодженню процесу комунікації у суспільстві, залученню людей до участі в суспільному житті [4, с. 86]. Але чи є такими ЗМІ на практиці у сучасному українському суспільстві? Мабуть, ні. І це велика проблема.

Досягнення якісного стану юридичної охорони та захисту прав людини є ще одним важливим показником високого рівня правової культури [5, с. 651].

Стаття 3 Конституції України встановлює, що людина є найвищою соціальною цінністю. Це відтворює аксіологічний підхід до людини, її прав і свобод, честі й гідності, безпеки існування та життєдіяльності. Рівність прав і свобод — один з основних принципів конституційного статусу людини і громадянина, показник загальнолюдської культури [6, с. 28].

У резолюції Парламентської асамблеї Ради Європи щодо журналістської етики, зазначається, що основним завданням журналіста є реалізація права громадян на інформацію у відповідності до демократичних цінностей, що виявляється у правдивості, порядності інформації та думок журналістів, несумісності задоволення особистих інтересів. Конституція України гарантує кожному право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань. Кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб — на свій вибір (ст. 34), для громадян гарантується таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції (ст. 31), а також недоторканність особистого і сімейного життя людини (ст. 32) [7].

Недоторканність приватного життя є одним із найважливіших принципів мас-медійної діяльності. Суть цих гарантій полягає в тому, що ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, окрім випадків, визначених Конституцією. Міжнародні етичні стандарти професіоналізму в журналістиці застерігають від невинуватого втручання в приватність та необґрунтованих звинувачень особи у скоєнні злочинних діянь. У відповідності до статті 5 Закону України від 2 жовтня 1992 р. «Про інформацію» кожен має право на інформацію, що передбачає можливість вільного одержання, використання, поширення, зберігання та захисту інформації, необхідної для реалізації своїх прав, свобод і законних інтересів. Реалізація права на інформацію не повинна порушувати громадські, політичні, економічні, соціальні, духовні, екологічні та інші права, свободи і законні інтереси інших громадян, права та інтереси юридичних осіб. Журналіст для підготовки матеріалів з метою їх поширення, з одного боку, має право збирати й отримувати без перешкод необхідну інформацію, а з іншого — зобов'язаний не зловживати нею, подавати її достовірно та об'єктивно. Основними принципами, які повинен знати та дотримуватися працівник мас-медіа, є принципи інформаційних відносин: гарантованість права на інформацію, відкритість, доступність інформації, свобода обміну інформацією, достовірність і повнота інформації, свобода вираження поглядів і переконань, правомірність одержання, використання, поширення, зберігання та захисту інформації, захищеність особи від втручання в її особисте та сімейне життя [8].

Свобода слова є політичною свободою. Свобода засобів масової інформації є компонентом свободи вираження поглядів та свободи інформації. Незважаючи на те, що Україна ратифікувала Європейську конвенцію про права людини та Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, незважаючи на те, що

Конституція України гарантує свободу вираження думки, свободу слова та інформації, проблемою залишається реалізація задекларованих свобод. Засоби масової інформації є засобами, які забезпечують реалізацію основоположного права особи на свободу слова, тобто на отримання та поширення інформації, права, яке є необхідною складовою демократії. Проте завжди існує небезпека використання ЗМІ в інших цілях — маніпуляції громадською думкою, що призводить до виникнення псевдогромадської думки [9, с. 12].

Суттєвою причиною такого стану справ є низький рівень правової культури журналістів. У більшості вищих навчальних закладів на факультетах журналістики відсутні навчальні дисципліни та спеціалізації «Правова журналістика». Проте деякі зрушення у цьому напрямку є. Так, наприклад, на факультеті журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка до уваги студентів пропонується перелік дисциплін зі спеціалізації «Правова журналістика» у 2013-2014 навчальному році, які викладатимуться протягом трьох років: «Правова журналістика», «Основи матеріального права», «Основи процесуального права», «Суд та правоохоронні органи», «Правова інформатика», «Інформаційне право», «Авторське право», «Правові засади журналістських розслідувань». Також позитивним є введення спеціалізації «Юридична журналістика» у Національному університеті «Юридична академія імені Ярослава Мудрого» та Національному університеті «Одеські юридичні академія».

Заслугує на увагу думка О. Третьякової про те, що правова журналістика — це сфера професійної журналістської діяльності, об'єктом якої виступає правове життя суспільства. Автор виділяє такі її функції: соціалізуюча (об'єднуюча в собі функції пізнання, правової просвіти, профілактики та виховання), правоохоронна та правозахисна [10, с. 33].

Цінність правової культури журналістів у забезпеченні свободи слова та права на інформацію зумовлена низкою проблем сучасних мас-медіа.

По-перше, недовіра до ЗМІ. Економічна залежність ЗМІ від власників змушує журналістів іти на компроміс із собою, внаслідок чого має місце гонитва за сенсацією, низький професійний рівень — усе це призводить до погіршення якості журналістики. За радянських часів люди беззаперечно вірили слову в газеті, з екрана чи приймача. Журналісти сенсацію зробили культом і відійшли від реальних проблем та захисту прав і свобод громадян. Не сприяють довірі до ЗМІ і неперевіреність, необґрунтованість публікацій на сторінках видань чи сюжетів по телебаченню. Певні позитивні зміни відбулися із поширенням мережі Інтернет, де багато сенсаційності, замовності. Інтернет-ЗМІ дозволяють усвідомлювати і озвучувати суспільні проблеми, особисті або колективні пропозиції, об'єднуватися з однодумцями. Інтернет — оптимальне джерело і транслятор громадянських ініціатив завдяки оперативності і доступності.

Гострою є проблема спекуляції поняттям свободи слова. В Україні це підміняється поняттям «свобода продажу слова», яке полягає в тому, що під виглядом боротьби за справедливість, українські журналісти насправді відстоюють інтереси тих людей, які їх фінансують.

По-друге, проблема взаємодії ЗМІ та судової влади. Низький рівень довіри до судової влади характерний не лише для України, а й для багатьох країн Східної та Південної Європи. У нашій державі згідно із соціологічними опитуваннями лише 20% населення вбачає в судах інструмент захисту своїх прав. Без підтримки громадської думки суди не зможуть виконувати своє призначення. Тому об'єктивна поінформованість суспільства про діяльність органів юстиції є одним із завдань ЗМІ. Право на інформацію конфліктує з правом на приватність (коли журналісти приділяють надмірну увагу особистому життю суддів), але ще більше з правом на справедливий суд (коли підозрюваного ще до вироку називають злочинцем). Причина цього — низький рівень правової культури працівників мас-медіа. Висвітлюючи важливі юридичні питання, такі, як резонансні судові справи та впровадження нових реформ, журналістам не вистачає правових знань, вони неточно вживають юридичні терміни і поняття. У місцевих судах відсутні прес-служби, судді відмовляються надавати коментарі з приводу прийнятих рішень, не існує можливості отримання судових рішень для зацікавлених осіб, судді часто не допускають журналістів на засідання, обґрунтовуючи це браком приміщень. У Росії у 2005 році, коли довіра до судів знизилася до 20-25%, запровадили посади прес-секретарів у судах. А вже через два роки дослідження громадської думки зафіксувало позитивну тенденцію зростання довіри до судів у РФ до 30-35%. Нашій державі потрібно врахувати цей досвід [11].

Право і культура є взаємопов'язаними, взаємодіючими категоріями, оскільки право є елементом культури суспільства, його соціальною цінністю [12, с. 45]. Культура і правова культура пов'язані із соціальним прогресом, системою соціальних цінностей, пріоритетними серед яких є права, свободи та законні інтереси людини.

Сучасні правознавці правову культуру визначають як систему правових цінностей, що відповідають рівню правового прогресу, досягнутого суспільством, і відображають у правовій формі стан свободи особи, інші найважливіші цінності. Захист правових і демократичних цінностей засобами масової інформації є одним із пріоритетних завдань працівників мас-медіа, у яких має бути високий рівень правової культури. На журналістів з високим рівнем правової культури покладається завдання здійснення діалогу громадян, суспільства і держави, бути інструментом обговорення питань суспільного значення і найважливішим ресурсом підтримки громадських ініціатив, що здатні об'єднувати, консолідувати суспільство, стимулювати громадянську та правову активність аудиторії.

Отже, важливим обов'язком засобів масової інформації в демократичному суспільстві є не лише пропаганда масовій аудиторії загальнолюдських, правових і демократичних цінностей, але і їх захист — послідовне відстоювання журналістами прав і свобод особи. Правова культура журналістів є важливою умовою забезпечення права на свободу слова та доступу до інформації. Свобода слова та наявність інформаційно-правового простору — важливі умови професійної діяльності засобів масової інформації у забезпеченні демократичних перетворень в Україні.

Використані джерела:

1. *Правова культура в умовах становлення громадянського суспільства*: [монографія] / [ред. Ю.П. Битяк, І.В. Яковлюк]; НДІ будівництва та місцевого самоврядування АПРН України. — Х.: Право, 2007. — 248 с.
2. *Снетков В.М.* Средства массовой информации как фактор реализации свободы слова и права на информацию: политико-правовой аспект: автореф. дис. ... д-ра полит. наук / В.М. Снетков. — СПб., 2001. — 37 с.
3. *Онiщенко Н.М.* До питання про сутність, природу та трансформаційні зміни інформаційного правового простору (теоретично-правовий аспект) / Н.М. Онiщенко // Часопис Київського університету права. — 2012. — № 2. — С. 4–9.
4. *Скакун О.Ф.* Теорія права і держави: [підручник] / О.Ф. Скакун. — К.: Алерта, 2012. — 524 с.
5. *Правова система України: історія, стан, перспективи*: [у 5 т.] / [ред. кол. вид.: В.Я. Тацій]; Акад. прав. наук України. — Х.: Право, 2008. — Т. 1. — 726 с.
6. *Онiщенко Н.* Правова культура особи в контексті конституційного розвитку (реальний стан та програмні цілі) / Н. Онiщенко, С. Береза // Віче. — 2011. — № 19. — С. 28–34.
7. *Конституція України* // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.
8. *Закон України «Про інформацію» від 02.10.1992 р. із змінами та доповненнями* // Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 48. — Ст. 650.
9. *Дуцик Д.Р.* Роль засобів масової інформації у забезпеченні політичних прав та свобод громадян у демократичному суспільстві: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.01.08 / Д.Р. Дуцик; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. — К., 2004. — 19 с.
10. *Третьякова О.В.* Журналистика и правовая культура общества: взаимодействие в контексте развития демократии: автореф. дис. ... д-ра полит. наук / О.В. Третьякова. — СПб., 2012. — 49 с.
11. *Стеблівський Ю.* Системі правосуддя потрібна «цілюща» критика / Ю. Стеблівський // Юридичний вісник України. — 2009. — № 42. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.yuricom.kiev.ua/uvu/>
12. *Шемшученко Ю.С.* Теоретичні засади взаємодії права і культури / Ю.С. Шемшученко // Міжнародна наук.-практ. конф. — Х.: МП «Лєся», 1997. — С. 45–48.

Макеєва О. М. Цінність правової культури журналістів у забезпеченні свободи слова та права на інформацію.

Розкривається роль та цінність правової культури журналістів у забезпеченні свободи слова та права на інформацію. Аналізуються основні проблеми правової культури журналістів у сучасному українському суспільстві. Обґрунтовується роль правової журналістики як засобу підвищення правової культури працівників мас-медіа.

Ключові слова: правова культура журналістів, засоби масової інформації, свобода слова, доступ до інформації, правова журналістика.

Макеева Е. Н. Ценность правовой культуры журналистов в обеспечении свободы слова и права на информацию.

Раскрывается роль и ценность правовой культуры журналистов в обеспечении свободы слова и права на информацию. Анализируются основные проблемы правовой культуры журналистов в современном украинском обществе. Обосновывается роль правовой журналистики как средства повышения правовой культуры работников масс-медиа.

Ключевые слова: правовая культура журналистов, средства массовой информации, свобода слова, доступ к информации, правовая журналистика.

Makeieva O. The value of journalists' legal culture in providing of freedom of speech and right for information.

The article reveals the role and value of journalists' legal culture in providing of freedom of speech and right for information. Also are analyzed the basic problems of the legal culture of journalists in the current Ukrainian society. In the paper is grounded the role of legal journalism as a mean for improving of the legal culture of mass media.

Key words: legal culture of journalists, mass media, freedom of speech, access to information, legal journalism.

Рекомендовано до друку кафедрою теорії та історії держави і права Юридичного інституту Національного авіаційного університету.